
ეკონომიკური თეორია და ეკონომიკური პოლიტიკა ECONOMIC THEORY AND ECONOMIC POLICY

ანაბრები, ბანკები და „კაპიტალის თავდაპირველი დაგროვება“ პოსტკომუნისტურ საქართველოში

ელგუჯა მექვაბიშვილი

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი
elguja.mekvabishvili@tsu.ge

პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდი დროის ის მონაკვეთია, რო-
მელშიაც ადმინისტრაციულ-მბრძანებლური („სოციალისტური“) ეკონომიკა კა-
პიტალისტურ სისტემად ტრანსფორმირდება. „კაპიტალის თავდაპირველი და-
გროვება“ ამ პროცესის შემადგენელი ნაწილია. საქართველოში საბანკო სისტემა
აქტიურად იყო ჩართული სისტემური გარდაქმნების პროცესში. აუცილებელია
რეტროსპექტული ანალიზის ჩატარება, რათა პასუხი გაეცეს ბევრ საჭირობო-
რო კითხვას: როგორ იქმნებოდა ახალი ქართული კაპიტალი? რა გზებით მოხდა
საზოგადოების მცირე ნაწილის გამდიდრება, ანუ „ახალი ქართველების“ გაჩენა
და მოსახლეობის ძირითადი მასის გაღარიბება? სად ნავიდა საბჭოთა პერიოდში
მეანაბრეთა მიერ შემნახველი ბანკებისათვის მიბარებული ფული? ვის ხელში
გადავიდა საერთო-სახალხო (სახელმწიფო) საკუთრების უდიდესი ნაწილი? ვინ
და რამ გაძარცვა ქართველი მეანაბრეები?

ბოლო ხანებში ძველი ანაბრებისა და ყოფილი სახელმწიფო ბანკების პრი-
ვატიზების ირგვლივ დისკუსია შენელდა, ბანკებისათვის მიბარებული ფულის
რაიმე ფორმით უკან დაბრუნების იმედი კი ჩაქრა. თუმცა, აღნიშნული პრობლე-
მები კვლავ აქტუალურია თუნდაც ბანკების ირგვლივ განვითარებული დისკუ-
სიის კონტექსტით.

საკვანძო სიტყვები: პოსტკომუნისტური ეკონომიკური ტრანსფორმაცია;
„კაპიტალის თავდაპირველი დაგროვება“; ბანკების პრივატიზაცია; მოსახლე-
ობის ანაბრები; მოსახლეობის ქონებრივი დიფერენციაცია; სოციალური სამა-
რთლიანობა.

შესავალი

წინამდებარე სტატიას ჩემი ცხოვრებისეული გამოცდილების ერთი, ვფიქრობ, საინტერესო ეპიზოდი დაედო საფუძვლად. 2001 წლის საპარლამენტო არჩევნების წინ უალრესად გამწვავდა წინააღმდეგობა მმართველი პარტიის – „მოქალაქეთა კავშირის“ ძირითად ნაწილსა და მისგან გამოყოფილ ერთ ჯგუფს შორის – სააკაშვილი-ყვანიას ე.წ. „ახალგაზრდა რეფორმატორთა“ დაჯგუფებამ დაიწყო მოქალაქეთა კავშირისა და მისი თავმჯდომარის, საქართველოს პრეზიდენტის ე. შევარდნაძის მკაცრი კრიტიკა. ეკონომიკურ პოლიტიკასთან მიმართებით კრიტიკა კონცენტრირდებოდა ორ პრობლემაზე: მინიმალური ხელფასის საარსებო მინიმუმთან გათანაბრების გადაუდებელ აუცილებლობაზე და მოქალაქეებისათვის კუთვნილი ანაბრების დაბრუნებაზე. დისკუსიები იმართებოდა პარლამენტში, მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებში. ერთ-ერთი ხმაურიანი შეხვედრა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკურ ფაკულტეტზეც შედგა. ასეთი მწვავე ბატალიების პირობებში ერთ დღეს დამირეკა საქართველოს პრეზიდენტის თანაშემწემ ეკონომიკური რეფორმების დარგში, თ. ბასილიამ და მამცნო პრეზიდენტის გადანყვეტილება, რომ უნდა შექმნილიყო 1990-იანი წლების დასაწყისში მოქალაქეთა შემნახველი ანაბრების გაუფასურების შემსწავლელი კომისია, რომლისთვისაც, დამოუკიდებელი ექსპერტის სტატუსით, მე უნდა მეხელმძღვანელა. კომისიაში ასევე შევიდნენ 1990-იანი წლების დასაწყისისათვის სახელმწიფო ეკონომიკური სტრუქტურების ხელმძღვანელი პირველი პირები: ფინანსთა და ეკონომიკის მინისტრები, ეროვნული ბანკის პრეზიდენტი, ვიცე-პრეზიდენტი ეკონომიკის დარგში და სხვები. მათ ამ დროს უკვე აღარ ეკავათ ეს თანამდებობები. შევუდექი რა დავალების შესრულებას, თავდაპირველად შევხვდი კომისიის ყველა წევრს და შევთავაზე მუშაობის დაწყება, რაზედაც უკლებლივ ყველასგან კატეგორიული უარი მივიღე. შექმნილი ვითარების თაობაზე ვაცნობე პრეზიდენტს და მისგან მივიღე ახალი დავალება, რომ დამოუკიდებლად შემესწავლა პრობლემა და მომეზადებინა მოხსენებითი ბარათი. საკმაოდ ხანგრძლივი შრომის შედეგად შევექმენი ასეთი დოკუმენტი და გაუფგზავნე ბ-ნ ე. შევარდნაძეს, თუმცა მისგან გამოხმაურება არ ყოფილა და ჩემთვის დღემდე უცნობი დარჩა ამ დოკუმენტის ბედი.

პრობლემის აქტუალობიდან გამომდინარე, თვრამეტი წლის შემდეგ მიზანშეწონილად ჩავთვალე მოპოვებული მასალის საფუძველზე სტატიის დაწერა, რომელიც შესაძლებელია საინტერესო აღმოჩნდეს, განსაკუთრებით მკითხველთა იმ წრისათვის, რომელსაც საქართველოს ეკონომიკაში 1990-იანი წლების დასაწყისში და შუა პერიოდში განვითარებული პროცესები აინტერესებს.

ბანკები და ანაბრები პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის საწყის ეტაპზე

პოსტკომუნისტური გარდამავალი ეკონომიკა წარმოიშვა „სოციალისტური“ საზოგადოების ეკონომიკური სტრუქტურის დაშლის შედეგად [1; გვ.18-20].

საბჭოთა საქართველოში ფუნქციონირებადი სამეურნეო სისტემა ერთიანი „სახალხომეურნეობრივი“ კომპლექსის შემადგენელი ნაწილი იყო და ერთი ცენტრიდან იმართებოდა. ზუსტად ასევე, საქართველოში არსებული საბანკო დაწესებულებები, ფაქტობრივად, სსრ კავშირის საბანკო სისტემის ფილიალები იყო და მხოლოდ სალაროს ფუნქციის შესრულება ევალებოდა.

1987 წლიდან სახალხო მეურნეობის მართვის დარგობრივი პრინციპის გაძლიერების ფონზე განხორციელდა საბანკო სისტემის სპეციალიზაცია ცალკეული დარგების მიხედვით. სწორედ მაშინ ჩამოყალიბდა სოფლის მეურნეობის მომსახურე-აგრობანკი, ექსპორტ-იპორტის ბანკი („ექსიმბანკი“), რომელიც საერთაშორისო ურთიერთობებს ემსახურებოდა, სოციალური სფეროს მომსახურე შემნახველი ბანკი („შემბანკი“), მშენებლობის მომსახურე სამშენებლო ბანკი („მშენბანკი“), ბიუჯეტის მომსახურების ფუნქცია კი დაეკისრა ცენტრალურ ბანკს.

1990 წელს საქართველოში დაიწყო დამოუკიდებელი, წინა სისტემისგან პრინციპულად განსხვავებული საბაზრო ეკონომიკის მშენებლობა, რომელიც, ბუნებრივია, საბანკო სისტემის ძირეულ შეცვლას მოითხოვდა. ყოფილ მეტროპოლიასთან მწვავე დაპირისპირების გამო საქართველოს საბანკო სისტემა იმთავითვე იზოლირებულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა. შეწყდა ნაღდი ფულის – მანეთის მოწოდება და საქართველოს ეკონომიკა დარჩა მხოლოდ იმ ნაღდი ფულის ამარა, რომელიც მიმოქცევაში იყო შემორჩენილი. ამავე დროს საქართველოს ბანკებში მილიარდობით მანეთის ანაბარი ირიცხებოდა, რომელიც მოსახლეობას ათწლეულების მანძილზე საკუთარი დანაზოგების სახით საბჭოთა ბანკებში შეჰქონდა.

ამგვარად, დამოუკიდებლობის გზაზე შემდგარ ქართულ სახელმწიფოს საკუთარი მოქალაქეების უზარმაზარი ვალი აღმოაჩნდა, რომლის მოცულობა 13 მლრდ მანეთს შეადგენდა [2; გვ. 28]. მანეთის აშშ დოლართან ოფიციალური კურსი იყო 1 მანეთი – 62-64 ცენტი. ნაღდი ფულის უმწვავესი დეფიციტის გამო შეუძლებელი აღმოჩნდა მეანაბრეების მიერ ბანკებიდან საკუთარი დანაზოგების გატანა.

საბჭოთა კავშირის შემნახველი ბანკის ერთიანი სისტემის დაშლის შემდეგ, რომელშიაც აკუმულირებული იყო მოსახლეობის ანაბრების უმეტესი ნაწილი, სავალო ვალდებულებები გადავიდა საქართველოს შემნახველ ბანკზე, რომელსაც საქართველოს რესპუბლიკის მინისტრთა კაბინეტის 1991 წლის 16 ნოემბრის დადგენილების საფუძველზე სახელმწიფო-კომერციული შემნახველი ბანკის სტატუსი მიენიჭა.

1991-1992 წლებში ქვეყანაში შექმნილი მძიმე პოლიტიკური და ეკონომიკური პრობლემებიდან გამომდინარე, დაიწყო დოლართან შედარებით მანეთის მკვეთრი გაუფასურება, რამაც მოსახლეობაში წარმოშვა ბანკებში მანეთებზე რიცხული ფულის მასობრივი გამოტანისა და დოლარებზე გადასვლის დაუოკებელი სურვილი, რომლის შესრულებაც შეუძლებელი აღმოჩნდა როგორც დოლარების, ისე მანეთების ფიზიკურად არარსებობის გამო. ამან კიდევ უფრო გააუფასურა ფული და ინფლაცია ჰიპერინფლაციაში გადაიზარდა [1; გვ. 22].

1992 წლის ზაფხულში საქართველოს ეროვნული ბანკის წინადადებით გადაწყდა სახელმწიფო-კომერციულ ბანკებში 1992 წლის 1 აგვისტოს მდგომარეობით ანაბრებზე რიცხული თანხების 50 პროცენტით აფასება (ინდექსაცია). შესაბამისად, საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობამ გამოსცა დადგენილება „საქართველოს მოსახლეობის დანაზოგების გაუფასურებასთან დაკავშირებით ანაბრების ინდექსაციის შესახებ“ [3]. ამ დადგენილების თანახმად, ანაბრების აფასების თანხები სპეციალურ ანგარიშებზე უნდა ჩარიცხულიყო და 1,5 წლის შემდეგ უნდა ანაზღაურებულიყო ბიუჯეტის ხარჯზე. ინდექსაციის შედეგად ანაბრებზე რიცხული თანხები 19 მლრდ მანეთამდე გაიზარდა. საყურადღებოა საქართველოს რესპუბლიკის სახელმწიფო საბჭოს დეკრეტი „საქართველოს მოსახლეობის დანაზოგების გაუფასურებასთან დაკავშირებით ანაბრების ინდექსაციის შესახებ“ [4], რომელიც ითვალისწინებდა სახელმწიფო-კომერციულ ბანკებში 1992 წლის აგვისტოს მდგომარეობით ანაბრებზე რიცხული თანხების 100%-ით გაზრდას. ამ დადგენილების მიხედვით შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოს იმჟამინდელი ხელისუფლება ერთდროულად „ორი კუროდღლის დაჭერას“ ცდილობდა: ნაღდი ფულის უმწვავესი დეფიციტის პირობებში მოქალაქეების ხელში არსებული ფულის ნიშნების საბანკო არხებში მოქცევას და მოსახლეობის კეთილგანწყობილების მოპოვებას. ანაბრების გაზრდილი თანხების გაცემა უნდა მომხდარიყო ერთი წლის შემდეგ. უფრო ადრე შენაბრებს უფლება მიეცა ინდექსირებული თანხები გამოეყენებინათ საპრივატიზაციო ობიექტების უნაღლო ანგარიშსწორების წესით შესაძენად.

საქართველოს ეკონომიკაში ნაღდი ფულით ანგარიშსწორებაში შექმნილი უმძიმესი სიტუაციის გამოსასწორებლად გადაწყდა ეროვნული ვალუტის სუროგატის – კუპონის შემოღება, რითაც უნდა მოგვარებულიყო ხელფასების, პენსია-დახმარებების და სხვა ფულადი გასაცემების ხანგრძლივადიანი დავალიანების პრობლემა. კუპონი 1993 წლის 5 აპრილიდან იქნა გაშვებული მიმოქცევაში. თანაფარდობა კუპონსა და მანეთს შორის შეადგენდა 1:1. კუპონის ძირითად ფუნქციად განისაზღვრა ნაღდი ანგარიშსწორების განხორციელება. საწარმოებსა და ორგანიზაციებს შორის უნაღლო ანგარიშსწორება კვლავ მანეთებში ხდებოდა. მიმოქცევაში არსებული მანეთების მასა მთლიანად მიემართებოდა ყოფილ მოკავშირე რესპუბლიკებთან საგარეო ეკონომიკური ურთიერთობების მომსახურებაზე. ეროვნულმა ბანკმა მკაცრი კონტროლი დააწესა მანეთებში ფულის გაცემაზე. მისივე გადაწყვეტილებით საცალო სავაჭრო, საზოგადოებრივი, საყოფაცხოვრებო მომსახურების და სხვა მუდმივი შემოსავლების მქონე ორგანიზაციების მანეთებში შემოსული თანხები მთლიანად უნდა შეტანილიყო საბანკო დანესებულებებში, ხელფასების გაცემა კი კუპონებში უნდა მომხდარიყო. ორგანიზაციებს დაევალია ორი – სამანეთო და საკუპონე უწყისების წარმოება, საბანკო დანესებულებებში კუპონებისა და მანეთების აღრიცხვა ასევე ცალ-ცალკე ხდებოდა.

განვლილი წლების გადასახედიდან ამკარაა, რომ კუპონის შემოღება იძულებითი ღონისძიება იყო, რომელსაც ქვეყანა სრული ეკონომიკური კრახისგან უნდა ეხსნა. სა-

მწუხაროდ, კუპონის მიმართ სამთავრობო წრეებისა და საზოგადოების დამოკიდებულება არ იყო ამ ეგზისტენციური აუცილებლობის ადეკვატური, რის გამოც კუპონმა ნდობა ვერ მოიპოვა [6;გვ.50] და მალევე დაიწყო მისი სწრაფი ტემპებით გაუფასურება. 1993 წლის აპრილში ერთი კუპონი უდრიდა 1 რუსულ რუბლს. ერთი აშშ დოლარი უდრიდა 684 რუსულ რუბლს და, შესაბამისად, 684 კუპონს. იმავე წლის 7 აგვისტოს პირველი ვაჭრობა შედგა თბილისის ბანკთაშორის სავალუტო ბირჟაზე, სადაც დაფიქსირდა აშშ დოლარის კურსი კუპონის მიმართ: 1 USD=5690 კუპონი. 1994 წლის შემოდგომისთვის 1 აშშ დოლარი ოფიციალურად 2,5 მლნ კუპონი ღირდა, ხოლო საბაზრო გაცვლითი კურსი 5,4 მლნ კუპონს უდრიდა [6;გვ.51]. „1993-1994 წლებში ინფლაცია თვეში საშუალოდ 50-70 %-ს აღწევდა. ამ დროს კუპონით მხოლოდ კომუნალური მომსახურების გადახდა და პურის ყიდვა შეიძლებოდა“ [იგივე წყარო; გვ.52].

მაღალი ინფლაცია, რომელიც შემდგომში ჰიპერინფლაციაში გადაიზარდა, უარყოფითად ზემოქმედებდა მოსახლეობის ანაბრებზე. ანაბრების ინდექსაცია მცირეოდენ საკმარისიც არ აღმოჩნდა მოქალაქეთა დანაზოგების დასაცავად. მაშასადამე, 1992-1994 წლებში განხორციელდა მოსახლეობის საკუთარი დანაზოგებიდან „გაუცხოების“ პირველი ეტაპი, რითაც მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადაიდგა საზოგადოების უდიდესი ნაწილის გაღარიბების გზაზე.

1994 წლის შემოდგომიდან საქართველოს მთავრობამ, საერთაშორისო საფინანსო ორგანიზაციების მხარდაჭერით, დაიწყო ეკონომიკის სტაბილიზაციის საშუალოვადიანი პროგრამის განხორციელება, რის შედეგადაც შესაძლებელი გახდა ჰიპერინფლაციის მოთოკვა და ეროვნული ვალუტის – ლარის შემოღება. 1995 წლის 2 ოქტომბრიდან ლარი საქართველოს ტერიტორიაზე ერთადერთ საგადასხდელო საშუალებად გამოცხადდა. კუპონის ლარზე გაცვლის კურსი განისაზღვრა: 1 მლნ კუპონი – 1 ლარი. ამავე თანაფარდობით გაანგარიშდა ბანკებში ანაბრებზე არსებული ნაშთები. 1 აშშ დოლარი 1,3 ლარს შეადგენდა. საკმაოდ ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ლარის კურსი სტაბილური იყო, რის გამოც „მოსახლეობამ ლარი მიიღო, რომელმაც ბრუნვიდან კუპონთან ერთად რუსული რუბლიც გამოდევნა“ [6;გვ.54].

შექმნილ პირობებში, ვფიქრობთ, შესაძლებელი იყო მოსახლეობის ანაბრების მიმართ რამდენიმე მიდგომის შემუშავება. პირველ მათგანს პირობითად შესაძლებელია „ბალტიისპირული ვარიანტი“ ვუწოდოთ. ამ ქვეყნებში მთავრობამ ღიად განუცხადა მოსახლეობას, რომ საბჭოთა პერიოდის ანაბრების დაბრუნება ვერ მოხერხდებოდა და ეს იყო „თავისუფლების მოპოვებისთვის მათი მხრიდან გაღებული საფასური“. მეორე ვარიანტის მიხედვით შესაძლებელი იყო გარკვეული თანაფარდობით მოსახლეობის ანაბრების საპრივატიზაციო ვაუჩერებზე გაცვლა და ამ უკანასკნელის გამოყენება ყოფილი სახელმწიფო ქონების გამოსყიდვის პროცესში. საქართველოში უპირატესობა მიენიჭა მესამე ვარიანტს. კერძოდ, 1997 წლის 8 დეკემბერს გამოიცა საქართველოს პრეზიდენტის ბრძანებულება „მოსახლეობის ანაბრებზე რიცხული ფულადი სახსრების ინდექსაციის მექანიზმის და მისი განხორციელების შესახებ“, რომლის

შესაბამისადაც ანაბრებზე რიცხული თანხების რაოდენობა განისაზღვრა კუპონის ერთადერთ საგადახდელო საშუალებად გამოცხადების თარიღის მდგომარეობით (1993 წლის 3 აგვისტო). 1998 წლის 22 აპრილს გამოიცა პრეზიდენტის ბრძანებულება ყოფილ სახელმწიფო-კომერციულ ბანკებში მოსახლეობის ანაბრებზე რიცხული ფულადი სახსრების ინდექსაციის და მათი დაფარვის პროცესის ორგანიზებულად წარმართვისთვის სახელმწიფო კომისიის შექმნის შესახებ [6]. სპეციალური სახელმწიფო კომისიის, რომელსაც იმჟამინდელი ფინანსთა მინისტრი ხელმძღვანელობდა, ძირითად ამოცანად განისაზღვრა ანაბრების ინდექსაციის დაწყების ვადის განსაზღვრა, თანხების დაფარვის გრაფიკის შემუშავება და ინდექსირებული თანხების გაცემის რიგითობის დადგენა. სახელმწიფო კომისიის გადაწყვეტილების საფუძველზე ფინანსთა მინისტრის 1998 წლის 30 აპრილის ბრძანებით [7]. დამტკიცდა ინდექსირებული თანხების პირველი ჯგუფის ინვალიდ მენაბრეებზე პირველ რიგში გაცემა. ბრძანებაში იმავე წლის 7 სექტემბერს შეტანილი იქნა ცვლილება, რომელიც ითვალისწინებდა ინვალიდი ბავშვებისა და მათი მშობლების (მეურვეების) ანაბრების ანგარიშებიდან თანხების გაცემას. ინდექსაცია შეეხო საქართველოს სახელმწიფო საბჭოს 1992 წლის 22 ივლისის დეკრეტის შესაბამისად [8] 1992 წლის 10 აგვისტოსათვის 100%-ით გაზრდილი ანაბრების ნაშთებს. განისაზღვრა დავალიანების ანაზღაურება შემდეგი კოეფიციენტების გათვალისწინებით:

01.01.1992წ. – პირველ ათას მანეთზე 100 ლარი, დანარჩენ ყოველ 1000 მანეთზე (კუპონზე) 10 ლარი;

01.01.1993წ. – პირველ ათას მანეთზე 10 ლარი, დანარჩენ ყოველ 1000 მანეთზე (კუპონზე) 2 ლარი;

03.08.1993წ. – პირველ ათას მანეთზე 2 ლარი, დანარჩენ ყოველ 1000 მანეთზე (კუპონზე) 1 ლარი.

1998 წლის ბიუჯეტში გამოიყო 5 მილიონი ლარი, რომლის ძირითადი ნაწილი (4 მლნ 134 ათას 559 ლარი) ჩაერიცხა გაერთიანებულ ქართულ ბანკს („გქბ“) მენაბრეების ვალის გასასტუმრებლად.

ამრიგად, 1998 წელს სახელმწიფომ გამოავლინა ნება და განახორციელა ანაბრების ძალიან მცირე ნაწილის გასტუმრება. შემდგომში, მოსახლეობის მხრიდან მრავალრიცხოვანი მოთხოვნის მიუხედავად, მსგავს ქმედებას ადგილი აღარ ჰქონია.

მოსახლეობის მკვეთრი ეკონომიკური დიფერენციაცია და ბანკების პრივატიზების როლი ამ პროცესში

საბჭოთა საზოგადოება სოციალური თანასწორობის მაღალი დონით გამოირჩეოდა. მოსახლეობის თითქმის ორი მესამედი საშუალო ფენას მიეკუთვნებოდა, ლარიბთა კატეგორიაში კი შედიოდა საზოგადოების მხოლოდ ყოველი მეთერთმეტე-მეთორმეტე წევრი.

საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პროცესში „შოკური თერაპიის“ მოდელის გამოყენებამ, რომელიც სამოქალაქო კონფლიქტების, კრიმინალის აღზევების, სახელმწიფო მართვის სისტემის თითქმის სრული პარალიზების პირობებში წარიმართა, მოსახლეობის მკვეთრი სოციალურ-ეკონომიკური დიფერენციაცია გამოიწვია. ასე მაგალითად, თუკი 1980-იანი წლების ბოლოს მოსახლეობის დეცილური კოეფიციენტი დაახლოებით იყო 4:1, 1996 წლისათვის მან შეადგინა 45:1, ფულადი შემოსავლების მიხედვით კი განსხვავება კიდევ უფრო გაიზარდა [2; გვ. 26]. იმავე 1996 წლისათვის ოფიციალური სტატისტიკური მონაცემებით სიღარიბეში ცხოვრობდა საქართველოს მოსახლეობის 42% [9; გვ. 18].

პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლისათვის დამახასიათებელი იყო მოსახლეობის ქონებრივი და სხვა სახის დიფერენციაცია. თუმცა, არც ერთ მათგანში მოსახლეობის ძირითადი მასა ისე სწრაფად და ტოტალურად არ გაღარიბებულა, როგორც ეს მოხდა საქართველოში. კეთილდღეობის საერთო მაჩვენებელი, რომელიც წარმოადგენს დაგროვილი ქონების ელემენტების ამორტიზაციისა და მიმდინარე შემოსავლების მოხმარების ჯამს, დაახლოებით 10-12 მლრდ აშშ დოლარით შემცირდა, ხელფასის ნილი შემოსავლების საერთო მოცულობაში 70-75%-დან 22-25%-მდე დაეცა [1; გვ. 27].

საქართველოს მოსახლეობის ეკონომიკური და სოციალური დიფერენციაციის უკიდურესად გაღრმავებაში გადამწყვეტი როლი ითამაშა ვაუჩერიზაციის წესით სახელმწიფო (საერთო-სახალხო) საკუთრების განსახელმწიფოება-პრივატიზებამ. ფაქტობრივად, განხორციელდა მოსახლეობის უდიდესი ნაწილის ჩამოშორება საკუთრებისაგან, რაც შეიძლება ჩაითვალოს ხალხის საკუთრების მიტაცების მეორე ეტაპად (პირველი ეტაპი 1990-იანი წლების დასაწყისში განხორციელდა მოსახლეობის ანაბრების ტოტალური გაუფასურების სახით). ცნობილი ქართველი სტატისტიკოსის ი. არჩვადის გაანგარიშებით, 1990-იანი წლების დასაწყისისათვის ჩვენი ქვეყნის ეროვნული სიმდიდრე (ბუნებრივი რესურსების, ტყის მასივების და სავარგულების ღირებულების გარეშე) 180 მლრდ აშშ დოლარს შეადგენდა. აქედან 112 მლრდ აშშ დოლარის ეროვნული სიმდიდრე სახელმწიფო საკუთრებაში იმყოფებოდა. ამ საკუთრების თუნდაც 10%-ის პრივატიზების შემთხვევაში საქართველოს თითოეულ მოქალაქეს უნდა შეხვედროდა თითქმის 2,5 ათასი აშშ დოლარის ღირებულების ქონება [1; გვ. 28-29].

თუმცა, ეროვნული სიმდიდრის უდიდესი ნაწილის, ცალკეული დარგების ძირითადი ფონდებისა და კაპიტალურ დაბანდებათა არასწორი გადაფასების ინდექსაციის შედეგად საპრივატიზებო ქონების ღირებულება შეგნებულად იქნა შემცირებული და ქვეყნის თითოეულ მოქალაქეს ერგო 30 აშშ დოლარის ნომინალური ღირებულების ვაუჩერი. მოსახლეობის სიდუხჭირის მანიპულაციით ბანკებმა, ხელისუფლების კორუმპირებულმა წარმომადგენლებმა, სხვადასხვა ჯურის თაღლითებმა შეძლეს არაორგანიზებულ ბაზარზე ვაუჩერის რეალური ფასის 4-5 ლარამდე შემცირება და მათი მასობრივი შესყიდვები განხორციელეს [10; გვ. 106].

სახელმწიფო საკუთრების განსახელმწიფოების ორგანული შემადგენელი ნაწილი იყო საბანკო სფეროში განხორციელებული პრივატიზება, რომელზედაც უფრო დანერვილებით შეეჩერდებით. საბაზრო რეფორმების სანყის პერიოდში საქართველოში ფუნქციონირებდა სამსაფეხურიანი საბანკო სისტემა: ეროვნული ბანკი – სახელმწიფო კომერციული ბანკები – კომერციული ბანკები. მოუნესრიგებელი საბანკო კანონმდებლობის, ბანკების ლიცენზირების სუსტი ადმინისტრირებისა და სანესდებო კაპიტალის მცირე მოცულობის გამო ე.წ. „კომერციული ბანკების“ რაოდენობა ქვეყანაში ძალიან სწრაფად იზრდებოდა, რაც განაპირობებდა საბანკო სისტემის უკიდურეს არამდგრადობას.

დაიწყო სამსაფეხურიანი საბანკო სისტემიდან ორსაფეხურიანზე – ეროვნული ბანკი – კომერციულ ბანკებზე გადასვლა. ამ პროცესის მიმდინარეობისას გაერთიანდა რამდენიმე სახელმწიფო-კომერციული ბანკი (ყოფილი „მმბანკი“ ანუ „ინდუსტრიაბანკი“, საგარეო-ეკონომიკურ ურთიერთობათა ბანკი („ექსიმბანკი“) და საპაიო-კომერციული ბანკი (ყოფილი „შემბანკი“), იმჟამად კი – „ახალი ქართული ბანკი“) და შეიქმნა ერთი კომერციული საბანკო დაწესებულება – „გაერთიანებული ქართული ბანკი“, რომელიც რეგისტრაციაში გატარდა 1995 წლის 19 მაისს [14]. ბანკის სანესდებო კაპიტალი შეადგენდა 6 მლნ აშშ დოლარს. ამავე პერიოდში ჩამოყალიბდა სხვა ასევე კომერციული საბანკო დაწესებულება – „საქართველოს ბანკი“, რომელიც დღეს საქართველოს საფინანსო სისტემის აღიარებული ლიდერია, გაერთიანებული ქართული ბანკი კი ფუნქციონირებს „VTB-ბანკის“ სახელწოდებით. „გაერთიანებული ქართული ბანკი“ შეიქმნა სააქციო საზოგადოების ფორმით. თუმცა, სანყის ეტაპზე აქციების მნიშვნელოვანი ნაწილი სახელმწიფოს ხელში რჩებოდა. მოგვიანებით ეს აქციები დახურულ აუქციონზე გაიყიდა. სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ თავდაპირველად სახელმწიფომ გამოავლინა სამართლიანობის პრინციპის დაცვით ბანკების განსახელმწიფოების სურვილი, რაც გამოიხატა მენაბრეების ყოფილი შემნახველი ბანკის მეპაიებად გადაქცევაში, ხოლო თავად ბანკისათვის საპაიო-კომერციული სტატუსის მინიჭებაში [12]. თუმცა, მოგვიანებით სამი ბანკის გაერთიანების შედეგად აქციების აბსოლუტური უმრავლესობა ახლადშექმნილი კომერციული ბანკის სამი დამფუძნებელი ბანკის ხელმძღვანელების ხელში აღმოჩნდა. ვფიქრობთ, მხოლოდ გულუბრყვილო და საქმეში ჩაუხედავი ადამიანების შეცდომაში შეყვანის მცდელობაა იმის მტკიცება, რომ ყველაფერი სწორად და სამართლიანად მოხდა, რამეთუ „ბანკის ხელმძღვანელები ყველაზე უკეთ ერკვეოდნენ საკუთარი ბანკის საქმეებში, იყვნენ საქმის კურსში, იცოდნენ როგორ წარემართათ საქმიანობა, ანუ იყვნენ პროფესიონალები და არ ეშინოდათ მათთვის ნაცნობ სფეროში რისკის განყვის“ [13; გვ. 8].

მოსახლეობის ანაბრების ტოტალურ გაუფასურებას და ადამიანთა ფრიად ვიწრო ჯგუფის ხელში მის გადანაწილებას თან მოჰყვა მნიშვნელოვანი მაკროეკონომიკური პროპორციის არსებითი ცვლილება. კერძოდ: 1990-იანი წლების დასაწყისში მოსახლეობის ანაბრებისა და მთლიანი სამამულო პროდუქტის [14] მოცულობა თითქმის

ერთნაირი იყო, 1994 წლისათვის კი მათმა თანაფარდობამ შეადგინა 100:11. აქ ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ მშპ აღნიშნული პერიოდისათვის თავადაც სამჯერ იყო შემცირებული [1;გვ.29].

ამრიგად, 1990-იანი წლების დასაწყისში საქართველოში პრივატიზების პროცესში არ იქნა გათვალისწინებული ის საფრთხეები, რომელთა შესახებაც მიუთითებდა ცნობილი პოლონელი ეკონომისტი ლ. ბალცეროვიჩი: „საკუთრებრივმა გარდაქმნებმა არ უნდა მიგვიყვანოს პარტიულ-სამეურნეო კლანების ფორმირებამდე. პრივატიზაციის პროცესში არ უნდა ჰქონდეთ რაიმე პრივილეგიები მმართველი პარტიის წევრებსა და მათ მხარდამჭერებს. წინააღმდეგ შემთხვევაში, მართალია, ჩვენ მივიღებთ კერძო საკუთებას, მაგრამ მას ექნება პოლიტიზირებული სახე“ [15;გვ.42].

შედეგად მივიღეთ მოსახლეობის უდიდესი ნაწილის „გათავისუფლება“ ფულადი დანაზოგებისაგან, ფინანსური სახსრებისაგან და ადამიანთა ბევრი თაობის მიერ შექმნილი საერთო-სახალხო ქონებისაგან. მეორე მხრივ, განხორციელდა კაპიტალის (ფულის, უძრავი ქონების, ვაუჩერების...) კონცენტრაცია ადამიანთა ვიწრო ჯგუფის ხელში.

აღნიშნული პროცესი შეიძლება ერთგვარად შევადაროთ ინგლისში XVII-XVIII საუკუნეთა მიჯნაზე განვითარებულ ე.წ. „კაპიტალის თავდაპირველ დაგროვებას“.

ეს სახელწოდება ეკუთვნის ა. სმიტს, მისი შინაარსი კი გადმოცემულია კ. მარქსის „კაპიტალის“ პირველ ტომში [16;გვ.789]. მოსახლეობის ერთი ნაწილი აგროვებს სიმდიდრეს, მეორე კი იმასაც კარგავს, რაც ადრე გააჩნდა და არაფერი „რჩება გასაყიდი, გარდა საკუთარი ტყავისა“ [იქვე]. პროცესი წარმოგვიდგება როგორც „თავდაპირველი“, რადგანაც „კაპიტალისა და მისი შესაბამისი წარმოების წესის წინაისტორიას ქმნის“ [იქვე].

პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის საწყის ეტაპზე საქართველოში განხორციელდა კაპიტალის თავდაპირველი დაგროვება, რომელმაც „პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის“ (ვ. პაპავა) წინა ისტორია შექმნა.

დასკვნა

საბჭოთა პერიოდში საქართველოს არ ჰქონდა დამოუკიდებელი საბანკო სისტემა, ფულის მიმოქცევა კი მთლიანად კონტროლდებოდა სსრ კავშირის ცენტრალური ბანკის მიერ.

საბანკო სფეროში რეფორმები ზ. გამსახურდიას მთავრობამ დაიწყო. პირველი ნაბიჯები გადაიდგა ჯერ ორიარუსიანი და შემდეგ სამიარუსიანი საბანკო სტრუქტურის ჩამოყალიბების მიმართულებით, მაგრამ სამხედრო გადატრიალებამ შეაფერხა ეს პროცესი.

საბჭოთა კავშირის დაშლით დაიწერა გეგმიანი ეკონომიკა, მოიშალა ეკონომიკური ურთიერთობები ერთმანეთზე გადაჯაჭვულ ყოფილ მოკავშირე რესპუბლიკებს

შორის. ასეთ პირობებში აღმოცენდა ფარული ინფლაცია, რომელიც შემდეგ ჰიპერინფლაციაში გადაიზარდა. საკუთარი დანაზოგების დაკარგვის საფრთხით შეშინებული მეანაბრეები მასობრივად მიანყდნენ ბანკებს, მაგრამ ვერ შეძლეს საკუთარი ფულის მიღება, ვინაიდან მანეთის ემიტენტი ყოფილი მეტროპოლია – რუსეთი საქართველოს აღარ ანვდიდა ფულის ნიშნებს.

ჰიპერინფლაციამ „შეჭამა“ იმ 13 მლრდ მანეთის უმეტესი ნაწილი, რომელიც საბჭოთა პერიოდში მოსახლეობას ბანკისათვის ჰქონდა მიბარებული, თუმცა, დანაზოგების გარკვეული ნაწილი უკვალოდ არ გამქრალა, არამედ „მარიფათიან“ ადამიანთა ძალიან მცირე ჯგუფის ხელში აღმოჩნდა. ამ ფაქტს მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი იმდროინდელი მთავრობის უნიათობამ და გარკვეულწილად დანაშაულებრივმა პოლიტიკამ. ამ უკანასკნელის ნიშნად შეიძლება ჩაითვალოს ეროვნული ბანკის ე.წ. „რბილი“ მონეტარული პოლიტიკა, რომლის საფარქვეშ ეროვნული ბანკი გასცემდა აბსოლუტურად დაუსაბუთებელ უზარმაზარი მოცულობის კრედიტებს. მათი უდიდესი ნაწილი მიედინებოდა „კავკასიის ბირჟაზე“, სავალუტო მანიპულაციების გზით გარდაიქმნებოდა დოლარებად, დოლარები შემდეგ ისევ გარდაიქმნებოდა ჯერ მანეთებად, შემდეგ კუპონებად, ეს უკანასკნელი ისევ დოლარებად და ა.შ. ასე ყალიბდებოდა ინფლაციური სპირალი, რომლითაც მდიდრდებოდა ერთეულები, მაგრამ ღარიბდებოდა მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი, ინგრეოდა ეკონომიკა. მოსახლეობის გაღარიბებაში მნიშვნელოვანი იყო ბანკების პრივატიზების როლი. ამ პროცესში ბანკებში არსებული თანხების აბსოლუტურად უდიდესი ნაწილი მათი ხელმძღვანელების ხელში აღმოჩნდა.

დღეს სრულიად აშკარაა, რომ პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის საწყის ეტაპზე განხორციელებული პრივატიზაციის შედეგად საქართველოში ჩამოყალიბდა არა მხოლოდ „საბაზრო ეკონომიკა“, არამედ „საბაზრო საზოგადოებაც“, რომელიც გამორჩეულია მკვეთრად გამოხატული ეკონომიკური (ქონებრივი, საშემოსავლო) დიფერენციაციითა და სოციალური უსამართლობის მაღალი ხარისხით. განვლილი თითქმის სამი ათეული წლის განმავლობაში ჩვენს ქვეყანაში მოსახლეობის ეკონომიკურ-სოციალური დიფერენციაცია კი არ შემცირებულა, არამედ, პირიქით, გაიზარდა და ცივილიზებული, სოციალურად ორიენტირებული საბაზრო ეკონომიკა საქართველოს დღევანდელი მოსახლეობისათვის მხოლოდ შორეულ პერსპექტივად რჩება.

ლიტერატურა:

1. Т. Беридзе, Э. Меквабишвили. «Тернистый путь» экономических реформ поскоммунистической Грузии: ретроспектива и перспектива || ეკონომისტი. №1, 2018, ტ. XIV.
2. ი. არჩვაძე. რა ფერისაა მილიარდი? (სამეცნიერო და პუბლიცისტური სტატიების კრებული) თბ., 2002.

3. საქართველოს მთავრობის დადგენილება №747 „საქართველოს რესპუბლიკის მოსახლეობის დანაზოგების გაუფასურებასთან დაკავშირებით ანაბრების ინდექსაციის შესახებ“ (სტატიის ავტორის პირადი არქივიდან).
4. საქართველოს რესპუბლიკის სახელმწიფო საბჭოს დეკრეტი „საქართველოს რესპუბლიკის მოსახლეობის დანაზოგების გაუფასურებასთან დაკავშირებით ანაბრების ინდექსაციის შესახებ“ 1992 წლის აგვისტო (სტატიის ავტორის პირადი არქივიდან).
5. ვ.პაპავა საქართველოს ეკონომიკა: რეფორმები და ფსევდორეფორმები. თბ., 2015.
6. საქართველოს პრეზიდენტის ბრძანებულება №250 (1998 წლის 22 აპრილი) „ყოფილ სახელმწიფო-კომერციულ ბანკებში მოსახლეობის ანაბრებზე რიცხული ფულადი სახსრების ინდექსაციის და მათი დაფარვის პროცესის ორგანიზებულად წარმართვისათვის სახელმწიფო კომისიის შექმნის შესახებ“ (სტატიის ავტორის პირადი არქივიდან).
7. „საქართველოს ფინანსთა მინისტრის 1998 წლის 30 აპრილის №112 ბრძანება „პირველი ჯგუფის ინვალდი მოქალაქეების ანაბრებზე რიცხული ფულადი სახსრების გაცემის წესის შესახებ“ (სტატიის ავტორის პირადი არქივიდან).
8. საქართველოს რესპუბლიკის სახელმწიფო საბჭოს დეკრეტი „საქართველოს რესპუბლიკის მოსახლეობის დანაზოგების გაუფასურებასთან დაკავშირებით ანაბრების ინდექსაციის შესახებ“ (1992 წლის 22 ივლისი) – (სტატიის ავტორის პირადი არქივიდან).
9. ასილაგაძე, მ.თოქმაზიშვილი. პოსტკომუნისტური ფინანსური პოლიტიკა. თბ., 2008.
10. ა.ჯიბუტი. სახელმწიფო ქონების პრივატიზების შედეგები საქართველოში. თბ., 2012.
11. საქართველოს სახელმწიფო მეთაურის ბრძანებულება №71 (1995 წლის 21 მარტი) „საქართველოს რესპუბლიკის სააქციო კომერციული ბანკების „საქექსიმბანკის“ შერწყმის გზით ერთ სააქციო კომერციულ ბანკად გაერთიანების თაობაზე“ (სტატიის ავტორის პირადი არქივიდან).
12. საქართველოს სახელმწიფო მეთაურის ბრძანებულება (1994 წლის 25 მარტი) „საქართველოს რესპუბლიკის სახელმწიფო კომერციული ბანკის „შემნახველი ბანკის“ საპაიო კომერციულ შემნახველ ბანკად გარდაქმნის შესახებ“ (სტატიის ავტორის პირადი არქივიდან).
13. ბანკები და ფინანსები, 2001, №63.
14. ჟურნ. „ეკონომიკა და ბიზნესი“, 2014, №1.
15. ლ.ბალცეროვიჩი. სახელმწიფო გარდამავალ პერიოდში, თბ., 2002.
16. კ.მარქსი. „კაპიტალი“, ტ.1. თბ., 1954.

Deposits, Banks and “The Initial Accumulation of Capital” in Post-communist Georgia

Elguja Mekvabishvili

Professor at Iv. Javakhishvili Tbilisi State University

elguja.mekvabishvili@tsu.ge

In the post-communist transitional period, the administrative-commanding (“socialist”) economy is being transformed into a capitalist market economy. “The initial accumulation of capital” is a part of this process, which has been carried out to a certain extent in every post-communist country and was expressed in deep socio-economic differentiation of the society. In Georgia it had a particularly acute nature in Georgia and the banking system was organically involved in this process.

In the work there is given an attempt to answer the following questions: How was the new Georgian capital created? What are the ways of enriching a small part of the population and impoverishing of the vast majority of the population? Where did the huge amount of money deposited in banks by the population during the Soviet period go? To whom was transferred the largest share of the former state property? Based on the conducted research, the following conclusions are made in the article:

In the Soviet period Georgia did not have an independent banking system and money circulation was fully controlled by the Central Bank of the Soviet Union.

The reforms in banking sphere were started by Z. Gamsakhurdia’s government. The first steps were taken first in the direction of the formation of two-tier and then to three-tier banking structures, but the military coup slowed down this process.

The planned economy collapsed with the dissolution of the Soviet Union, and the economic relations which were intertwined between the former allied republics broke. Under such conditions emerged the hidden inflation which subsequently developed into hyperinflation. Depositors frightened by the danger of losing their savings, raced to banks to withdraw their money but they were unable to receive their own money, since the issuer of the ruble was a former metropolis – Russia which did not give Georgia money banknotes anymore.

Hyperinflation “ate” most of 13 billion of rubles that had been deposited in the bank by population during the Soviet period, but some part of the savings had not gone away without a trace, but it turned out in the hands of a small group of “crafty” people. This fact was contributed significantly by the sluggishness of the then-government and to a certain degree its criminal policy. The example of the latter can be considered the National Bank’s so-called “soft” monetary policy, under which the National Bank gave the absolutely unreasonable amount of credit. The largest part of them flew to the “Caucasian Exchange”, and then by currency manipulations was converted to dollars, then dollars were transformed into rubles,

then coupons, the latter again to dollars, and so on. This was the inflation spiral through which certain individuals got rich but the vast majority of the population got poor, and the economy was collapsing. The role of banks privatization was important in population's impoverishment. In this process the absolutely most of the funds in the banks appeared in the hands of their leadership.

Today it is absolutely clear that, as a result of privatization carried out at the initial stage of post-communist transformation, in Georgia, it was established not only "market economy" but also "market society", which is distinguished by the sharply expressed economic (property, income) diversification and high degree of social injustice.

Over the past three decades, population's economic and social differentiation in our country has not decreased, but it increased on the contrary and the civilized and socially oriented market economy remains a distant prospect for today's population of Georgia.

Keywords: Post-Communist Economic Transformation; "Initial Accumulation of Capital"; Privatization of Banks; Population's Deposits; Population's Property Differentiation; Social Justice.

JEL Codes: E50, E52, E58